

STRESZCZENIE

W rozprawie *Literatura rosyjska wobec problemów ekologii* zostały poddane analizie wybrane dzieła literackie i publicystyczne z zakresu literatury rosyjskiej w kontekście problemów ekologii.

Dysertacja składa się ze wstępu, 4 rozdziałów i zakończenia.

We wstępie, oprócz uzasadnienia wyboru tematu i określenia jego aktualności, podjęta została próba zarysu historii myśli ekologicznej oraz dokonana charakterystyka ekologii jako nauki.

We wprowadzeniu do rozdziału I pt. *Problem ekologii w literaturze rosyjskiej w latach 20. – 30. XX wieku* omówiono filozofię techniki i jej fenomen. Zaprezentowano wpływ technologii, maszyn, nauki, cywilizacji przemysłowej na współczesnego człowieka. Uwagę skoncentrowano na literaturze spod znaku „prozy produkcyjnej”, która opiewała rewolucję naukowo-techniczną oraz na problemie oddalania się człowieka sowieckiego od świata przyrody.

Rozdział I został podzielony na 3 podrozdziały. W podrozdziałach pt. *Socjalistyczne budownictwo a przyroda w powieści Leonida Leonowa „Nad rzeką Socia”* (Комь, 1930) i *Zjawisko socjalistycznego współzawodnictwa w powieści-kronice Walentina Katajewa „Czasie, naprzód!”* (Время, вперед!, 1932) omówiono autorskie koncepcje stosunku nowego (radzieckiego) człowieka, uprzemysławiającego swój kraj, do przyrody. Każdy z tych utworów, reprezentatywnych dla „prozy produkcyjnej”, eksponuje zjawisko świadomej ingerencji człowieka w prawa natury. Mamy tu do czynienia z nowym typem bohatera – „nowego człowieka”, który jest całkowicie podporządkowany komunistycznym ideałom, ofiarnie pracuje na rzecz partii i bezkrytycznie uznaje za własne idee marksizmu i leninizmu. Na podkreślenie zasługuje jednak fakt, iż L. Leonow w powieści *Nad rzeką Socia* zaczyna dostrzegać negatywne skutki nieprzemyślanych i agresywnych działań ludzkich, inicjowanych przez władze najwyższe, które zaczynają zmieniać środowisko naturalne.

W trzecim podrozdziale rozdziału I pt. *„Teoria życia” w twórczości Michaiła Priszwina jako protest przeciwko eksploatacji przyrody* w centrum uwagi znalazły się rozważania nad sensem i teleologią ludzkiego życia, jakie prowadził Michaił Priszwin w swoich pracach literackich. Należy on do tych pisarzy, którzy jako pierwsi zwrócili uwagę społeczeństwa na fakt olbrzymiej degradacji środowiska naturalnego w Rosji, wyprzedzając naukowców i polityków. Poglądy filozoficzne pisarza w dużej mierze ukształtowała myśl Nikołaja Fiodorowa i Władimira Sołowjowa. Bliska mu też była idea Władimira

Wernadskiego o „noosferze” (sferze rozumu). M. Priszwin jest autorem wielu utworów, pisanych stylem zbliżonym do prozy poetyckiej, w których przedstawił człowieka w jego organicznym związku z przyrodą (np. *Korzeń życia / Жень-шень*, 1933). W liryczno-filozoficznych miniaturach prozą (m.in. *Kalendarz przyrody / Календарь природы*, 1935) pisarz ten zgłębia ontologię świata roślin i zwierząt, przypatruje się życiu mieszkańców lasu w sposób naturalny związanych z przyrodą. W ciągu całego swego życia Priszwin prowadził dzienniki, które dały początek wielu jego utworom i stanowią cenny dokument o współczesnej autorowi epoce. Warto podkreślić, iż M. Priszwin, mimo że tworzył w tym samym czasie co L. Leonow i W. Katajew, nie poddał się presji społeczno-politycznej (w jego utworach problemy związane z ochroną przyrody nie są spychane na odległy plan) i jako jeden z pierwszych pisarzy tego okresu zaczął szerzyć w swoich dziełach idee ekologiczne.

W rozdziale II zatytułowanym *Problem ekologii w literaturze i publicystyce rosyjskiej drugiej połowy XX wieku* zostały poddane analizie utwory literackie i wystąpienia publicystyczne Wiktora Astafjewa oraz Walentina Rasputina. Składa się on z następujących podrozdziałów: 1. *Filozoficzno-przyrodniczy „manifest” w prozie Wiktora Astafjewa*; 2. *Postęp i tradycja w „Pożegnaniu z Matiorą” Walentina Rasputina jako kategorie moralno-filozoficzne*; 3. *Publicystyka Wiktora Astafjewa i Walentina Rasputina na temat przyrody*.

We wprowadzeniu do rozdziału II zwrócono uwagę na problem wzajemnych relacji między człowiekiem a przyrodą w drugiej połowie XX wieku. W okresie tym ingerencja ludzi w świat przyrody przybrała kolosalne rozmiary; szkoda wyrządzona przyrodzie stała się zupełnie oczywista. W latach 60. – 70. XX wieku pojawiają się nastroje ekologicznego pesymizmu. W literaturze tego okresu zaczyna systematycznie rozwijać się nurt zwany „prozą wiejską”, który uwzględniał ethos życia wiejskiego, antyurbanizm i antyokcydentalizm, negację indywidualizmu i racjonalizmu oraz eksponował moralny aspekt konfliktu natura-cywilizacja. Pisarzom nurtu ludowego udawało się zachować niezależność od radzieckiej ideologii. Za pośrednictwem swoich utworów odważnie solidaryzowali się oni z ruchem ekologicznym oraz podejmowali walkę o odrodzenie rosyjskiej świadomości narodowej. W ich dziełach często propagowane są idee humanizmu ekologicznego: krytyka konsumpcyjnego stosunku do bogactw naturalnych, opiewanie wrażliwości na piękno przyrody, świadomej jedności człowieka z naturą, odpowiedzialności i szacunku wobec wszelkich form życia.

W pierwszym podrozdziale II rozdziału została szczegółowo przeanalizowana złożona z opowiadań powieść Wiktora Astafjewa – *Królowa Ryb (Царь-рыба*, 1976), w której problemy ekologiczne stanowią dominantę tematyczną. W utworze tym Astafjew zwraca

uwagę na fakt, że człowiek bezmyślnie niszczy przyrodę, a zatem, jego zdaniem, niszczy moralność i samego siebie. Do świata przedstawionego autor wprowadza całą galerię postaci myśliwych-Sybiraków, którzy uprawiają kłusownictwo. W koncepcji autora kłusowników próbuje ukarać sama przyroda – jeden z bohaterów ledwo uchodzi z życiem walcząc z Wielką Rybą. Zetknięcie Ignaticza z Królową Ryb, z którą, jak przekazywano sobie z pokolenia na pokolenie, nie powinno się walczyć, prowadzi do refleksji nad ludzką niedoskonałością. Paradoksalnie tą sytuację można traktować jako zwycięstwo bohatera, gdyż dochodzi u niego do pewnego rodzaju oczyszczenia, osiągnięcia nowej świadomości samego siebie.

W drugim podrozdziale tegoż rozdziału uwagę skoncentrowano na analizie światopoglądu ekologicznego Walentina Rasputina na przykładzie jego opowieści *Pożegnanie z Matorą (Прощание с Матерой, 1976)*. W utwór ten zostały wpisane poglądy filozoficzne pisarza na przyrodę i postęp naukowo-techniczny. Podstawę wątku fabularnego stanowi biblijny mit o potopie – wyspa wraz z położoną na niej tytułową wsią ma zostać zalana, jej przyroda unicestwiona, a mieszkańcy Matory przesiedleni do miasta z jego techniką i wygodami. Siłą sprawczą tego „chaosu” jest budowa elektrowni wodnej na rzece Angara. Przez ludzi starych, będących uosobieniem mądrości życiowej i uczciwości oraz będących nosicielami tradycji, zatopienie wyspy jest odbierane jako koniec ich świata i zarazem zbrodnia przeciwko tej ziemi, która ich karmiła.

W trzecim podrozdziale II rozdziału omówiono dorobek publicystyczny W. Astafjewa i W. Rasputina o tematyce ekologicznej. W szkicach W. Astafjewa *Jesienią na wycince (Осенью на вырубке, 1974)* i *Rozmowa ze starą strzelbą (Разговор со старым ружьем, 1997)* zwrócono uwagę na podejście ich autora do problemu polowań. Pisarz podkreśla zasadniczą różnicę między polowaniem jako koniecznością (mieszkańcy tajgi żyją przecież z łowiectwa), a kłusownictwem. Warto również zwrócić uwagę na fakt, iż dla Astafjewa polowanie jest czymś, co daje możliwość poczucia jedności człowieka ze światem natury. Do tego pisarz często wykorzystuje pojęcia zaczerpnięte z Biblii (dusza, oczyszczenie, przebaczenie). Wszystko to pozwala wyciągnąć wniosek, iż astafjewowska wizja przyrody i świata wychodzi z założeń chrześcijańskiego rozumienia kosmosu, a działalność człowieka nastawiona na przekształcanie otaczającego świata rozpatrywana jest przez niego jako naruszanie biblijnych przykazań.

Część dotycząca twórczości publicystycznej W. Rasputina zawiera analizę szkicu o podróży głównego bohatera do czasów dzieciństwa. Reportaż *W dół i w górę z prądem (Вниз и вверх по течению, 1972)* jest zapowiedzią *Pożegnania z Matorą* – główny bohater wspomina cudowny czas, kiedy mieszkał jako dziecko na wsi, której już nie ma na mapie

Rosji, gdyż została zatopiona. Kilka esejów Rasputin poświęcił losowi jeziora Bajkał. W utworach *Bajkał, Bajkał...* (*Байкал, Байкал...*, 1982), *Bajkał* (*Байкал*, 1991), *Bajkał przede mną* (*Байкал предо мною*, 2003) i innych autor koncentruje się na zniszczonym ekosystemie „błękitnego oka Syberii”, krytykuje projekty odwracania biegu syberyjskich rzek, nawołuje czytelnika do ochrony otaczającego go świata.

Troską o przyszłość naszej planety nasycone są również utwory Siergieja Załygina. W rozdziale III zatytułowanym *Relacje między człowiekiem a przyrodą w twórczości Siergieja Załygina lat 90. XX wieku* poddano analizie publicystykę (wybrane szkice) oraz *Powieść ekologiczną* (*Экологический роман*, 1993) tego pisarza i działacza społecznego w jednej osobie (to jeden z bardziej zasłużonych uczestników ruchu ekologicznego w Rosji). W utworach publicystycznych zgłębiał on problem relacji społecznych w dobie postępu cywilizacyjnego, przewidując konsekwencje jego rozwoju dla środowiska naturalnego i człowieka. Traktuje on cywilizację jako żywioł destrukcyjny, siłę niszczycielską. Szkice i artykuły Załygina zawierają naukową argumentację, a wnioski w nich zawarte są poparte dowodami i alarmującymi statystykami. Nauka (szczególnie etyka) w ogóle stanowi dla pisarza ogromną wartość. Siergiej Załygin pokłada nadzieję na rozwiązanie problemów związanych z dalszym istnieniem ludzkości w syntezie etyki z naukami przyrodniczymi, a nawet w syntezie „wszystkich nauk” (*Rozumny sojusz z przyrodą / Разумный союз с природой*, 1987). Pisarz rozwija przy tym przesłania, które były wypracowane przez przedstawicieli rosyjskiego kosmizmu.

W innych wystąpieniach publicystycznych tego pisarza poruszany jest problem roli państwa w zakresie kształtowania relacji człowiek-przyroda. Zdaniem Załygina należy poddać rewizji obowiązujące obecnie zasady w stosunkach międzynarodowych w skali wszystkich krajów świata w kontekście problemów ekologicznych (np. *Państwo i ekologia / Государство и экология*, 1989).

Z kolei autobiograficzna *Powieść ekologiczna* S. Załygina stanowi swoistą próbę spojrzenia w przyszłość, próbę prognozy losu całej ludzkości w obliczu osiągnięć cywilizacyjnych. Główny bohater powieści, Nikołaj Pietrowicz Gołubiew to przykład bohatera, który czuje się odpowiedzialny za przyrodę i stara się zrobić wszystko, aby przekonać władze o niesłuszności idei zawracania biegu północnych rzek. Jest on także świadkiem absurdalnego przedsięwzięcia, związanego z budową kolei wzdłuż koła podbiegunowego na wypadek wojny z Ameryką. Gołubiew przeczuwa, że takie działania doprowadzą prędzej czy później do wielkiej katastrofy. Nie myli się – apoteozą podobnych nieprzemyślanych projektów stał się wybuch jądrowy w Czarnobylu. W utworze nieustannie

przewija się myśl o konieczności kształtowania u człowieka szacunku do przyrody, do jej bogactw naturalnych, gdyż inaczej czeka nas katastrofa ekologiczna na globalną skalę.

W centrum rozdziału IV *Ginąca chłopska Atlantyda w powieści Romana Sienczyna „Strefa zatopienia”* (Зона затопления, 2015) znalazły się rozważania na temat obecnej sytuacji ekologicznej na Syberii. *Strefa zatopienia* stanowi swoistą kontynuację *Pożegnania z Matiorą* Walentina Rasputina, transformację jej problematyki (przy pomocy innych środków artystycznych) w przyszłość, przypadającą na początek XXI wieku. W utworze Sienczyna czytamy o zatapianiu wsi i wysiedlaniu ludności, zamieszkującej tereny zalewowe w skali makro.

Powieść R. Sienczyna jest swojego rodzaju dokumentem, dotyczącym zatopienia w związku z budową Boguczanskiej hydroelektrowni na rzece Angara. Autor zwraca uwagę czytelnika na fakt, że chociaż postęp cywilizacyjny obdarzył człowieka nowymi możliwościami, to jednak postawił go przed niespotykanymi wcześniej wyborami i trudnościami – w związku z wysiedleniem ludzie tracą domy, rodzimą ziemię, pod wodą znikają zabytki kultury. Tym samym problemy socjalne są nierozzerwalnie związane z problemem ekologii.

Oprócz tego w rozdziale IV zamieszczono spis największych sztucznych zbiorników wodnych utworzonych w Rosji i omówiono ich pozytywny, jak i negatywny wpływ na środowisko naturalne.

Niniejsza rozprawa została podsumowana wnioskami końcowymi, w których wykazano podobieństwa i różnice w podejściu pisarzy rosyjskich do tytułowego problemu. Podkreślony został również fakt, iż problem ekologii jest nie tylko wciąż aktualny, lecz szybko się pogłębia.

J. Zdanowicz,